INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SO‘Z BIRIKMALARI STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARINING NAMOYON BO‘LISHI

Ozoda Eshqobilova Xalikulovna

Qarshi iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur bo‘limda ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarining struktur-semantik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. So‘z birikmalarining tarkibiy tuzilishi, komponentlarning o‘zaro bog‘lanishi, hokim va tobe komponentlarning munosabati, atributiv, obyektiv, predikativ va boshqa semantik aloqalar ko‘rib chiqiladi. Ingliz tilining analitik, o‘zbek tilining esa agglutinativ xususiyatlari so‘z birikmalarining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi aniqlanadi. Shuningdek, so‘z birikmalarining strukturasi va semantikasi o‘rtasidagi uzviy munosabat, komponentlarning lug‘aviy ma’nosi hamda birikma doirasida yuzaga keladigan yangi semantik mazmun tadqiq etiladi. Qiyosiy tahlil ingliz va o‘zbek tillarida umumiy struktur-semantik modellar bilan bir qatorda, har bir tilga xos bo‘lgan milliy va grammatik xususiyatlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: so‘z birikmasi, struktura, semantika, struktur-semantik xususiyat, hokim komponent, tobe komponent, atributiv munosabat, obyektiv munosabat, ingliz tili, o‘zbek tili.

KIRISH

So‘z birikmasi tilning sintaktik tizimida muhim o‘rin egallaydigan birliklardan biridir. U ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zning grammatik va semantik jihatdan bog‘lanishi natijasida shakllanadi. So‘z birikmasining mohiyatini to‘liq anglash uchun uning nafaqat grammatik tuzilishini, balki semantik xususiyatlarini ham o‘rganish zarur.

Ingliz va o‘zbek tillari strukturaviy jihatdan bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Ingliz tili asosan analitik vositalardan foydalanadigan til sifatida xarakterlansa, o‘zbek tili agglutinativ tillar qatoriga kiradi. Shu sababli so‘zlarning o‘zaro bog‘lanish usullari, so‘z tartibi, grammatik ko‘rsatkichlar va morfologik vositalarning qo‘llanishida muayyan farqlar mavjud.

Masalan:

English: *a beautiful house*

Uzbek: *chiroyli uy*

Har ikki birikmada sifat + ot modeli mavjud bo‘lib, atributiv munosabat ifodalanadi. Biroq boshqa konstruksiyalarda grammatik vositalar farqlanishi mumkin:

English: *the student's book*

Uzbek: *talabaning kitobi*

O‘zbek tilida egalik munosabati **-ning** va **-i** grammatik ko‘rsatkichlari orqali aniq ifodalanadi.

Shuning uchun ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarini qiyosiy o‘rganish ularning umumiy va o‘ziga xos struktur-semantik xususiyatlarini aniqlashga xizmat

qiladi.

1. Ingliz tilida so‘z birikmalarining struktur-semantik xususiyatlari

Ingliz tilida so‘z birikmalari odatda bosh komponentning grammatik tabiatiga ko‘ra tasniflanadi. Asosiy turlarga quyidagilar kiradi:

noun phrase;

adjective phrase;

verb phrase;

adverb phrase;

prepositional phrase.

Noun phrase

a new book

an interesting scientific article

the development of technology

Bu birikmalarda bosh komponent ot bo‘lib, boshqa komponentlar uning semantik mazmunini aniqlaydi yoki to‘ldiradi.

Verb phrase

read a book

write an article

develop a new method

Bu konstruksiyalarda fe’l bosh komponent vazifasini bajaradi.

Adjective phrase

very important

extremely difficult

deeply concerned

Bunda sifat bosh komponent hisoblanadi.

Ingliz tilida so‘z tartibi strukturani belgilashda muhim vosita hisoblanadi.

2. O‘zbek tilida so‘z birikmalarining struktur-semantik xususiyatlari

O‘zbek tilida so‘z birikmalarining shakllanishida morfologik ko‘rsatkichlar va so‘zlarning sintaktik bog‘lanish vositalari katta ahamiyatga ega.

Masalan:

katta uy;

yangi kitob;

talabaning kitobi;

kitobni o‘qimoq;

universitetda o‘qimoq.

O‘zbek tilida hokim va tobe komponentlar o‘rtasidagi munosabatlar kelishik, egalik, ko‘makchi, qo‘shimchalar va so‘z tartibi orqali ifodalanadi.

Masalan:

talabaning kitobi

strukturasi:

talaba + ning → kitob + i

Bu konstruksiya egalik munosabatini ifodalaydi.

3. Atributiv munosabat

Atributiv munosabat predmetning belgisi, xususiyati, miqdori yoki sifatini ifodalashga xizmat qiladi.

Ingliz tilida:

beautiful girl

large house

modern technology

three students

O‘zbek tilida:

chiroyli qiz

katta uy

zamonaviy texnologiya

uchta talaba

Har ikki tilda atributiv munosabat keng tarqalgan bo‘lib, sifat va ot, son va ot, sifatdosh va ot kabi modellar asosida shakllanadi.

4. Obyektiv munosabat

Obyektiv munosabat harakatning obyekti bilan bog‘liq semantik aloqani ifodalaydi.

Ingliz tilida:

read a book

write a letter

study English

watch a film

O‘zbek tilida:

kitob o‘qimoq

xat yozmoq

ingliz tilini o‘rganmoq

film tomosha qilmoq

O‘zbek tilida obyektning grammatik shakli ko‘pincha kelishik qo‘shimchalari

orqali belgilanadi.

Masalan:

kitobni o‘qimoq

Bu yerda **-ni** qo‘shimchasi obyekt munosabatini grammatik jihatdan ifodalashda ishtirok etadi.

5. Egalik munosabati

Egalik munosabati ikki tilda ham mavjud, biroq uning grammatik ifodalanish usullari farq qiladi.

English

John's book

the student's room

my friend's car

Uzbek

Johnning kitobi

talabaning xonasi

do‘stimning mashinasi

O‘zbek tilida egalik munosabati ikki tomonlama grammatik belgilanadi:

talaba-ning kitob-i

Ingliz tilida esa **possessive ’s**, predlogli konstruksiya yoki possessive pronouns orqali ifodalanishi mumkin.

6. Struktur va semantikaning o‘zaro munosabati

So‘z birikmasining strukturasi uning semantik talqiniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bir xil leksik birliklar turli strukturada kelganda turlicha ma’no ifodalashi mumkin.

Masalan:

English:

school bus — maktab avtobusi

bus school — grammatik jihatdan odatiy birikma emas.

Demak, komponentlarning joylashuvi ma’no va grammatiklikka ta’sir qiladi.

O‘zbek tilida:

maktab avtobusi

birikmasida tobe komponent **maktab**, hokim komponent esa **avtobusi** hisoblanadi.

7. So‘z birikmalarining konseptual-semantik xususiyati

So‘z birikmalarini faqat sintaktik model sifatida ko‘rish ularning semantik imkoniyatlarini to‘liq ochib bermaydi. Birikma tarkibidagi komponentlar muayyan konseptual munosabatlarni ham shakllantiradi.

Masalan:

deep knowledge

Bu birikmada **deep** komponentining asosiy fizik ma’nosi — “chuqur” — abstrakt **knowledge** konsepti bilan bog‘lanadi.

O‘zbek tilida:

chuqur bilim

birikmasida ham xuddi shunday konseptual munosabat kuzatiladi.

Bu esa ingliz va o‘zbek tillarida ayrim konseptual modellar universal xarakterga ega bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarining struktur-semantik tahlili ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikki tilda so‘z birikmalari hokim va tobe komponentlarning grammatik va semantik munosabati asosida shakllanadi.

Ingliz tilida so‘z tartibi va analitik vositalar muhim o‘rin egallasa, o‘zbek tilida morfologik ko‘rsatkichlar, kelishik va egalik qo‘shimchalari muhim grammatik vazifani bajaradi.

Shuningdek, so‘z birikmasining strukturasi va semantikasi o‘zaro chambarchas bog‘liq. Komponentlarning grammatik shakli, joylashuvi va o‘zaro munosabati umumiy mazmunning shakllanishiga ta’sir qiladi.

Shu jihatdan ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarini struktur-semantik

nuqtayi nazardan qiyosiy o‘rganish keyingi bosqichda ularning **konseptual-kognitiv xususiyatlarini** aniqlash uchun muhim nazariy va amaliy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. *Abdurahmonov, G‘., Shukurov, Sh., & Mahmudov, N.* ***O‘zbek tilining amaliy grammatikasi.*** *– Toshkent, 1992.*
2. *Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E.* ***Longman Grammar of Spoken and Written English.*** *– London: Longman, 1999.*
3. *Bloomfield, L.* ***Language.*** *– New York: Henry Holt, 1933.*
4. *Chomsky, N.* ***Syntactic Structures.*** *– The Hague: Mouton, 1957.*
5. *Chomsky, N.* ***Aspects of the Theory of Syntax.*** *– Cambridge, MA: MIT Press, 1965.*
6. *Crystal, D.* ***The Cambridge Encyclopedia of the English Language.*** *– Cambridge: Cambridge University Press, 2003.*
7. *Fillmore, C. J.* ***The Case for Case.*** *In: Bach E., Harms R. T. (eds.). Universals in Linguistic Theory. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968. – P. 1–88.*
8. *Greenbaum, S., & Quirk, R.* ***A Student’s Grammar of the English Language.*** *– London: Longman, 1990.*
9. *Huddleston, R., & Pullum, G. K.* ***The Cambridge Grammar of the English Language.*** *– Cambridge: Cambridge University Press, 2002.*
10. *Jackendoff, R.* ***X-Bar Syntax: A Study of Phrase Structure.*** *– Cambridge, MA: MIT Press, 1977.*
11. *Langacker, R. W.* ***Foundations of Cognitive Grammar. Volume I: Theoretical Prerequisites.*** *– Stanford: Stanford University Press, 1987.*
12. *Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J.* ***A Comprehensive Grammar of the English Language.*** *– London: Longman, 1985.*

13. *Rahmatullayev, Sh.* ***Hozirgi adabiy o‘zbek tili.*** *– Toshkent: Universitet, 2006.*
14. *Sayfullayeva, R., Mengliyev, B., Boqiyeva, G., Qurbonova, M., Yunusova, Z., & Abuzalova, M.* ***Hozirgi o‘zbek adabiy tili.*** *– Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.*
15. *Tesnière, L.* ***Éléments de syntaxe structurale.*** *– Paris: Klincksieck, 1959.*
16. *Talmy, L.* ***Toward a Cognitive Semantics.*** *– Cambridge, MA: MIT Press, 2000.*
17. *Hojiyev, A.* ***Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.*** *– Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002.*
18. *Abdurasulova, M.* ***Structural-semantic features of word combinations in English and Uzbek.*** *The Lingua Spectrum, 2025, Vol. 4. Mazkur maqola ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarining strukturasi, semantikasi, noun phrase, verb combination va adjective-noun konstruksiyalarini bevosita qiyoslaydi.*
19. *Nazarov, S.* ***A Comparative Study of Structural-Semantic Characteristics of English and Uzbek Language Word Combinations.*** *Actual Problems of Humanities and Social Sciences, 2025, Vol. 5, No. 1, pp. 281–284. DOI: 10.47390/SPR1342V5I1Y2025N38.*
20. *Nazarov, S.* ***A Comparative Study of the Structural-Semantic Features of English and Uzbek Word Combinations.*** *International Journal of Artificial Intelligence, 2025, Vol. 5, Issue 6, pp. 1417–1421. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.ijai.120149.*